

ВПЛИВ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ

INFLUENCE OF FAMILY EDUCATION STYLE ON DEVELOPMENT OF TEENAGERS' PERSONAL QUALITIES

Статтю присвячено дослідженню впливу батьків, особливостей виховання в сім'ї на формування та розвиток особистісних якостей підлітків, їх міжособистісну взаємодію з оточуючими людьми. Саме сім'я є тим основним чинником, який впливає на дитину з перших днів її життя, адже з батьків вона бере приклад, наслідує їхню поведінку та взаємодію з оточуючим світом. Отже, взаємодія між батьками та вибраний ними стиль виховання буде безпосередньо впливати на особистість дитини та її розвиток. У статті розглядаються основні теоретичні аспекти проблеми, визначається вплив стилю сімейного виховання на особистість підлітка. Респондентами виступили підлітки 13–15 років у кількості 150 осіб. Проведене дослідження дало змогу авторам виявити, що основними недоліками виховання найчастіше є недостатність вимог, мінімальність санкцій, гіперпротекція, непомірність вимог та проєкція на дитину власних небажаних якостей. У підлітків, які взяли участь у дослідженні, домінують доброзичливий, альтруїстичний, авторитарний типи відношення до оточуючих людей. Найтиповішими рисами для підлітків 13–15 років, які взяли участь у дослідженні, є підозрливість, безпечність, незалежність, схильність до відчуття провини, консерватизм, розвинене мислення.

Проведений авторами кореляційний аналіз засвідчив наявність взаємозв'язку між особистісними якостями підлітків та особливостями виховання, а також особливостями виховання та міжособистісними стосунками підлітків. Так, наприклад, виявлено взаємозв'язок між самооцінкою підлітків та непомірністю вимог-обов'язків із боку батьків, їх проєкцію на підлітка власних небажаних якостей; нерозвиненість батьківських відчуттів та гіпопротекція впливає на внутрішню напругу підлітка, а гіперпротекція та непомірність вимог-заборон – на незалежність. Таким чином, особливості сімейного виховання впливають на формування та розвиток особистісних якостей у підлітковому віці.

Ключові слова: сімейне виховання, стиль виховання, підлітковий вік, особистісні якості, розвиток особистості.

The article is devoted to the study of the parents' influence, the features of education in the family on the formation and development of the personal qualities of adolescents, their interpersonal interaction with others. It is the family that is the main factor that affects the child from the first days of his/her life, because he/she takes an example from his/her parents, imitates their behavior and interaction with the outside world. Thus, the interaction between parents and their chosen style of upbringing will directly affect the child's personality and development.

The article considers the main theoretical aspects of the problem, determines the impact of family upbringing style on the teenager's personality. The respondents were 150 teenagers aged 13-15. The study allowed the authors to identify that the main shortcomings of upbringing are most often insufficient requirements, minimal sanctions, hyperprotection, excessive requirements and the projection of their own undesirable qualities on the child. Adolescents participated in the study are dominated by friendly, altruistic, authoritarian types of attitudes towards people around them. The most typical traits for adolescents 13-15 years old participated in the study are suspicion, safety, independence, penchant for guilt, conservatism, developed thinking.

The correlation analysis conducted by the authors showed the existence of a relationship between the personal qualities of teenagers and the features of upbringing, as well as the features of upbringing and interpersonal relationships of adolescents. For example, the relationship between the self-esteem of teenagers and the indeterminacy of the requirements-duties on the part of parents, their projection of their own undesirable qualities on the teenager, was revealed; underdevelopment of parental feelings and hypoprotection affect the internal tension of a teenager, and hyperprotection and indeterminacy of requirements-prohibitions on independence. Thus, the peculiarities of family education affect the formation and development of personal qualities in adolescence.

Key words: family upbringing/education, upbringing style, adolescence, personal qualities, development of personality.

УДК 159.922.7

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.15.34>

Цибух Л.М.

к.психол.н., доцент кафедри теорії та методики практичної психології Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського

Мельничук І.В.

к. психол.н., доцент кафедри теорії та методики практичної психології Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського

Лазоренко Т.М.

к.психол.н., доцент кафедри теорії та методики практичної психології Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського

Постановка проблеми. Проблема впливу сім'ї на розвиток особистості дитини не є новою для психології. Цією проблемою займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: І.С. Кон, С.А. Ладивір, М.І. Лисіна, А.Є. Личко, А.М. Прихожан, Е.Г. Ейдемільер, В.В. Юстицік та ін.

Так, наприклад, Е.Г. Ейдемільер та В.В. Юстицік [8] визначили, як різні стилі виховання у сім'ї впливають на формування особистості підлітка. Серед основних стилів виховання автори виділяли домінуючу гіпер-

протекцію, потуральну гіперпротекцію, емоційне відторгнення, гіпопротекцію, підвищену моральну відповідальність, нестійкий стиль.

У дослідженнях А.Є. Личко [5] розглядається вплив сімейного виховання на формування акцентуації характеру у підлітків.

Вплив особливостей сімейного виховання на виникнення тривожності у підлітків детально розглянуто в роботах А.М. Прихожан [7].

Водночас дана проблема, незважаючи на значну кількість досліджень, й досі зали-

шається актуальною. Це зумовлено тим, що сім'я для дітей є найближчим та найзначущим колом спілкування, в якому формуються їхня психіка, особливості стосунків із зовнішнім світом. Із цієї причини стиль виховання, притаманний для тієї або іншої родини, грає визначальну роль у формуванні особистості дитини, впливає на її розвиток і становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив сім'ї на становлення особистості підлітків у сучасній вітчизняній психології досліджували О.В. Анопрієнко (2012 р.), Т.В. Касьян (2011 р.), В.І. Кротенко та І.С. Заставна (2014 р.), І.М. Кравченко та Т.Л. Ткачук, М.Г. Миронець (2013 р.) та ін.

Так, О.В. Анопрієнко виявила, що саме сім'я є тим чинником соціалізації, який впливає на виникнення тривожності у підлітків, їх впевненість у собі та психоемоційний стан загалом, а також особливості адаптації підлітка до оточуючого середовища [1, с. 172].

Вплив сім'ї на тривожність також розглядається у роботі Т.В. Касьян. Автор визначає, що особливості ставлення батьків до дитини безпосередньо впливають на рівень її тривожності [2, с. 66].

Як свідчать дослідження В.І. Кротенко та І.С. Заставної [4, с. 292], сім'я може впливати на розвиток особистості дитини як позитивно, так і негативно, стиль виховання впливає на виникнення тих або інших акцентуацій характеру підлітків. Так, автори зробили висновок, що стиль гіперпротекції в сім'ї впливає на виникнення безвідповідальності й агресивності у підлітків, формує гіпертичний тип акцентуації характеру. Недостатність вимог-заборон також впливає на виникнення агресивності, проблем дезорієнтування в нормах моралі, сприяє формуванню збудливого типу акцентуації характеру. Окрім того, негативно впливає на формування особистості підлітка ігнорування потреб дитини, її емоційне відкидання: вони призводять до виникнення дистимного типу акцентуації характеру.

Дослідження І.М. Кравченко та Т.Л. Ткачук [3] також показали, що стиль виховання у сім'ї безпосередньо впливає на розвиток особистості підлітка. Так, наприклад, жорстоке ставлення та емоційне відторгнення з боку батьків формує у підлітка такі якості, як імпульсивність, нерішучість, конформність, нездатність оцінювати себе адекватно. Стиль виховання «підвищена моральна відповідальність» сприяє виникненню тривожності, страхів та побоювань, бажанню бути лідером, домінувати. Стиль виховання «гіпопротекція» впливає на виникнення невротичності у підлітків.

Стиль сімейного виховання разом з іншими чинниками, за результатами дослідження М.Г. Миронець [6, с. 68], може вплинути на виникнення почуття самотності у підлітків.

Проведений теоретичний аналіз сучасної літератури показав, що досліджень впливу стилю сімейного виховання на формування особистості саме підлітків, на жаль, обмаль.

Постановка завдання. У своєму дослідженні ми поставили за мету розглянути вплив особливостей сімейного виховання на формування та розвиток особистісних якостей у підлітковому віці.

Під час вибору методів дослідження ми користувалися такими критеріями, як валідність методик, відповідність методик поставленій проблемі, відповідність методик віковій категорії та ін.

Ураховуючи вищезазначене, ми вибрали для нашого дослідження такі психодіагностичні методики: методику багатофакторного дослідження особистості (16F-опитувальник) Кеттелла, методику діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі та «Аналіз сімейних взаємовідносин» (АСВ) Е.Г. Ейдемільера, В.В. Юстицькіса.

У нашому дослідженні взяли участь 150 підлітків у віці від 13 до 15 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. На першому етапі дослідження ми використали методику «Аналіз сімейних взаємовідносин» (АСВ) Е.Г. Ейдемільера, В.В. Юстицькіса.

Результати дослідження показали, що основними недоліками виховання найчастіше є недостатність вимог, мінімальність санкцій, непомірність вимог та гіперпротекція.

На рис. 1 ми показали найбільш значущі шкали, виявлені під час проведення методики АСВ.

Виходячи з отриманих даних, ми можемо проаналізувати основні особливості процесу виховання у сім'ї.

У 20% сімей підлітків, які взяли участь у дослідженні, спостерігається недостатність вимог-заборон. У цьому разі підлітку «усе можна». Навіть якщо й існують якісь заборони, підліток легко їх порушує, знаючи, що йому за це нічого не буде. Він сам визначає коло своїх друзів, час їжі, прогулянок, свої заняття, час повернення увечері, питання про куріння і про вживання спиртних напоїв. Він ні за що не звітує перед батьками. Батьки при цьому не хочуть або не можуть установити будь-які рамки в його поведінці.

У 16% випадків (рис. 1) ми зафіксували мінімальність санкцій. Тобто батьки вважають за краще обходитися або зовсім без покарань, або застосовують їх украй рідко. Вони сподіваються на заохочення, сумніваються в результативності будь-яких покарань.

Однією з домінуючих шкал, за результатами дослідження, є також гіперпротекція (14%). У цьому разі батьки приділяють дитині украй багато часу, сил і уваги, її виховання

стає основною справою їхнього життя. Ще у 14% досліджуваних виявлено непомірність вимог-обов'язків.

У 10% сімей, які взяли участь у дослідженні, у батьків спостерігається проєкція на дитину власних небажаних якостей. Причиною такого недоліку виховання часто буває те, що в дитині батьки бачать ті риси характеру, які відчують,

але не визнають у собі. Це можуть бути агресивність, схильність до лінощів, негативізм, протестні реакції, нестриманість і так далі.

Непомірність вимог-заборон спостерігається також у 10% досліджуваних сімей. У цій ситуації дитині «усе не можна», їй пред'являється величезна кількість вимог, що обмежують її свободу та самостійність.

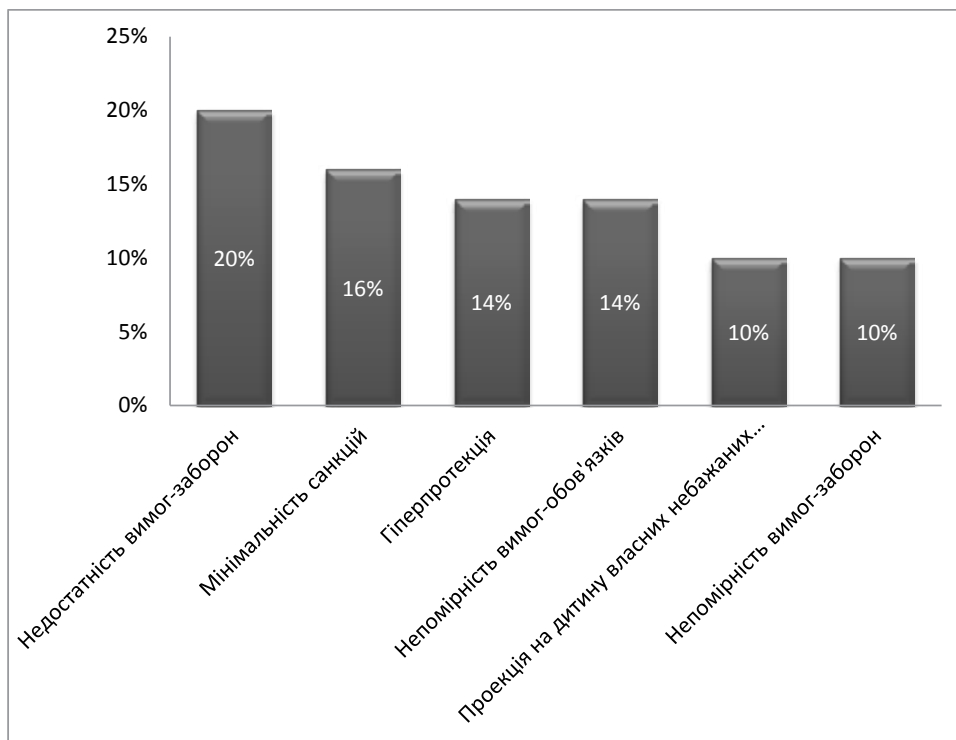

Рис. 1. Недоліки виховання, які найчастіше зустрічаються у сім'ях

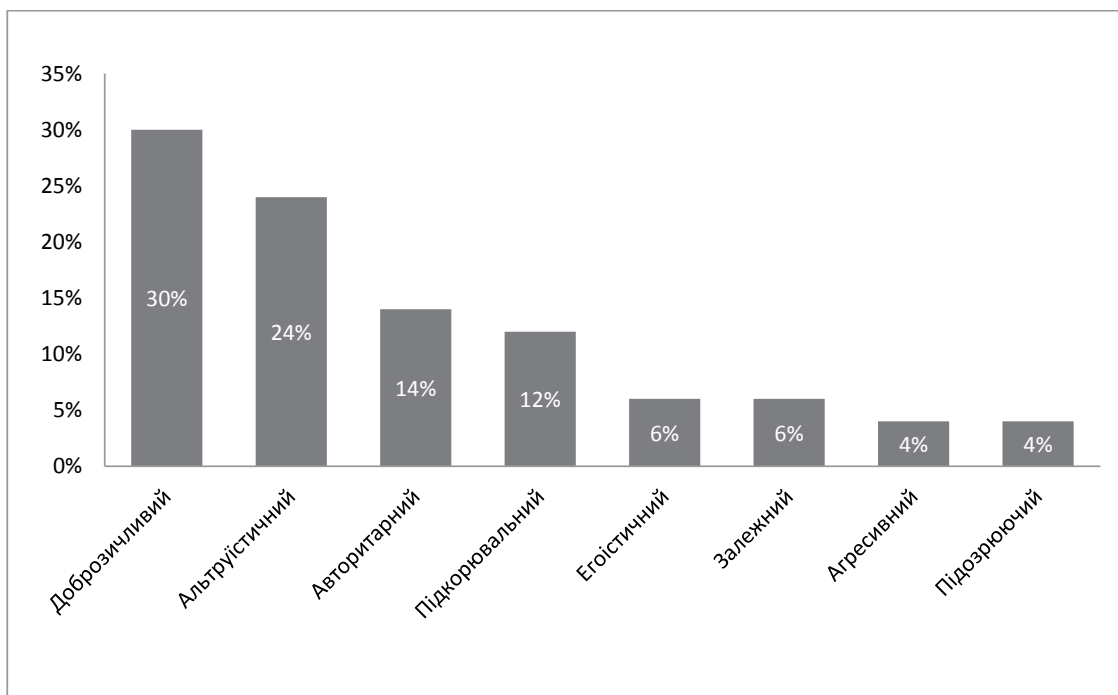

Рис. 2. Процентне співвідношення типу міжособистісних відношень підлітків

Далі нами була проведена методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі. Для кращого уявлення ми представили результати даної методики у вигляді діаграми (рис. 2).

Одержані за даною методикою результати показали (рис. 2), що у підлітків, які взяли участь у дослідженні, домінує доброзичливий тип відношення – 30%. Даний тип характеризується дружелюбністю і допитливістю, орієнтований на прийняття і соціальне схвалення, прагне задовольнити вимоги усіх, «бути хорошим» для всіх без урахування ситуації.

Також виявлено значний відсоток альтруїстичного типу відношення серед респондентів-підлітків – 24%. Підлітки даного типу характеризуються гіпервідповідальністю, готовністю приносити в жертву свої інтереси, прагненням допомогти і співчувати всім.

У 14% випробовуваних ми зафіксували авторитарний тип відношення до оточуючих. Для такого типу характерним є диктаторський, владний, деспотичний характер, сильна особистість, яка лідирує у всіх видах групової діяльності.

Таблиця 1

Особистісні особливості підлітків за методикою Кеттелла

Фактор		Відн. к-ть
A	Відкритість	38%
	Замкнутість	38%
B	Розвинене мислення	40%
	Обмежене мислення	32%
C	Емоційна стабільність	8%
	Емоційна нестійкість	38%
E	Незалежність	62%
	Податливість	4%
F	Безпечність	64%
	Заклопотаність	10%
G	Свідомість	32%
	Безпринципність	20%
H	Сміливість	34%
	Соромливість	8%
I	Чуттєвість	32%
	Твердість	32%
L	Підозрілість	76%
	Довірливість	6%
M	Богемність	30%
	Практичність	26%
N	Витонченість	34%
	«Простота»	8%
O	Схильність до відчуття провини	62%
	Спокійна самовпевненість	4%
Q1	Радикалізм	16%
	Консерватизм	48%
Q2	Самостійність	24%
	Залежність від групи	22%
Q3	Самоконтроль, сильна воля	26%
	Недолік самоконтролю	14%
Q4	Внутрішня напруженість	18%
	Розслаблення	10%
MD	«-» Адекватність самооцінки	18%
	«+» Адекватність самооцінки	28%

У 12% підлітків був зафіксований підкорювальний тип відношення до оточуючих. Такі підлітки покірні, схильні до самоприниження, слабовольні, схильні поступатися всім і в усьому, завжди ставлять себе на останнє місце, засуджують себе, приписують собі провину, пасивні, прагнуть знайти опору у комусь більш сильнішому.

По 6% підлітків мали егоїстичний та залежний типи, а по 4% – агресивний та підозрюючий типи.

На останньому етапі, для того щоб виявити основні риси, притаманні підліткам, які приймали участь у дослідженні, ми провели методичку Кеттела. Результати представлено в табл. 1.

Аналізуючи результати дослідження (табл. 1), ми можемо зробити висновок, що найбільшим у відсотковому співвідношенні чинником, який зустрічається у досліджуваних підлітків, є підозрілість – 76% респондентів. Даний чинник характеризується ревністю, заздрістю, підозрілістю, великою зарозумілістю, егоцентричністю.

У 64% досліджуваних спостерігається безпечність. Цей чинник характеризується життєрадісністю, імпульсивністю, веселістю, балакучістю, рухливістю. Такі підлітки енергійні, соціальні контакти для них емоційно значущі.

У 62% респондентів переважають незалежність, такі люди владні, самовпевнені, уперті, незалежні в думках і поведінці.

Також у 62% підлітків одним із домінуючих чинників є схильність до відчуття провини. Характеризується тривожністю, депресивністю, вразливістю.

Дослідження показало, що 48% респондентів консервативні, із сумнівом відносяться до нових ідей.

У 40% досліджуваних зафіксовано розвинене мислення, що характеризується абстрактністю мислення, кмітливістю.

Інші чинники представлені у більш низькому відсотковому прояві.

Таким чином, найтиповішими рисами для підлітків 13–15 років, які взяли участь у дослідженні, є підозрілість (76%), безпечність (64%), незалежність (62%), схильність до відчуття провини (62%), консерватизм (48%), розвинене мислення (40%).

Для того щоб виявити, наскільки взаємопов'язані між собою риси особистості підлітка та тип виховання у сім'ї, ми провели кореляційний аналіз.

Проведений кореляційний аналіз між такими показниками, як особливості виховання та міжособистісні стосунки підлітків, виявив позитивну слабку кореляцію на рівні $r=0,1$:

- між авторитарним стилем і нестійкістю стилю виховання (0,296575), а також проєкцією на дитину власних небажаних якостей (0,246475);

- між егоїстичним стилем і недостатністю вимог-обов'язків дитини (0,290789), а також нестійкістю стилю виховання (0,290455) і проєкцією на дитину власних небажаних якостей (0,249013);

- між підозрілим стилем і ігноруванням потреб дитини (0,206075), непомірністю санкцій (0,214712), нестійкістю стилю виховання (0,3790970) і фобією втрати дитини (0,223832);

- між залежним стилем і нестійкістю стилю виховання (0,350583);

- між доброзичливим стилем і нестійкістю стилю виховання (0,275155), а також винесенням конфлікту між подружжям у сферу виховання (0,230593).

Негативна слабка кореляція на рівні $r=0,1$ виявлена:

- між авторитарним стилем поведінки підлітка і гіперпротекцією батьків (-0,208852);

- між агресивним стилем поведінки і гіперпротекцією (-0,258216), непомірністю вимог-обов'язків (-0,265897), мінімальністю санкцій (-0,252157), розширенням сфери батьківських відчуттів (-0,2052200), а також нерозвиненістю батьківських відчуттів (-0,277940);

- між підкорювальним стилем поведінки підлітка і мінімальністю санкцій (-0,388487);

- між залежним стилем поведінки і перевагою у підлітка дитячих якостей (-0,237552), а також виховною невпевненістю батька (-0,330590);

- між доброзичливим стилем і перевагою у підлітка дитячих якостей (-0,215153), а також виховною невпевненістю батька (-0,289597);

- між альтруїстичним стилем поведінки підлітка і виховною невпевненістю батька (-0,282617).

Одержані дані свідчать, що існує певний зв'язок між особливостями виховання та міжособистісними стосунками підлітків

Далі ми перевірили за допомогою кореляційного аналізу наявність взаємозв'язку між особистісними якостями підлітків та особливостями виховання.

Нами виявлено позитивну слабку кореляцію на рівні $r=0,1$:

- між адекватністю самооцінки і непомірністю вимог-обов'язків (0,250240), проєкцією на підлітка власних небажаних якостей (0,232447), а також винесенням конфлікту між подружжям у сферу виховання (0,228713);

- між відвертістю і потуранням (0,206406), нестійкістю стилю виховання (0,289892), виховною невпевненістю батьків (0,290464), а також перевагою у вихованні жіночих якостей (0,260814);

- між розвиненістю мислення і недостатністю вимог-заборон до дитини (0,277316), розширенням сфери батьківських відчуттів (0,262924), а також виховною невпевненістю батьків (0,222411);

- між емоційною стабільністю і гіпопротекцією (0,269145), а також проєкцією на дитину власних небажаних якостей (0,205868);

- між незалежністю і гіперпротекцією (0,238947), непомірністю вимог-заборон (0,268169), перевагою у підлітка дитячих якостей (0,278429), виховною невпевненістю батьків (0,329030), проєкцією на дитину власних небажаних якостей (0,246321), а також перевагою у вихованні чоловічих якостей (0,202069);

- між безпечністю і гіперпротекцією (0,208202), а також перевагою у вихованні чоловічих якостей (0,202032);

- між сміливістю і гіперпротекцією (0,205836);

- між чутливістю і гіпопротекцією (0,204584), а також нерозвиненістю батьківських відчуттів (0,215657);

- між підозрілістю і гіпопротекцією (0,251090), а також мінімальністю санкцій (0,257483);

- між богемністю і потуранням (0,246100), непомірністю вимог-заборон (0,260465), непомірністю санкцій (0,238592), мінімальністю санкцій (0,276322), розширенням сфери батьківських відчуттів (0,244800), фобією втрати дитини (0,206589), а також перевагою у вихованні жіночих якостей (0,221755);

- між витонченістю і непомірністю санкцій (0,254855);

- між радикалізмом і перевагою у вихованні чоловічих якостей (0,215192);

- між самостійністю і непомірністю вимог-обов'язків (0,215783);

- між самоконтролем, сильною волею і гіперпротекцією (0,253884), а також потуранням (0,231497);

- між внутрішньою напругою і гіпопротекцією (0,362345), а також нерозвиненістю батьківських відчуттів (0,216968).

Негативна слабка кореляція на рівні $r=0,1$ виявлена:

- між відвертістю і непомірністю санкцій (-0,234826);

- між розвиненим мисленням та ігноруванням потреб дитини (-0,249966), нестійкістю стилю виховання (-0,208561), перевагою у підлітка дитячих якостей (-0,245112), нерозвиненістю батьківських відчуттів (-0,247755), а також проєкцією на дитину власних небажаних якостей (-0,315879);

- між емоційною стабільністю і мінімальністю санкцій (-0,260601);

- між безпечністю і гіпопротекцією (-0,257413), недостатністю вимог-обов'язків дитини (-0,327753), нестійкістю стилю виховання (-0,291132), фобією втрати дитини (-0,303949), а також нерозвиненістю батьківських відчуттів (-0,267299);

- між сміливістю і гіпопротекцією (-0,240463), а також винесенням конфлікту між подружжям у сферу виховання (-0,224910);

- між чутливістю і винесенням конфлікту між подружжям у сферу виховання (-0,283445);

- між підозрілістю і розширенням сфери батьківських відчуттів (-0,218813), а також фобією втрати дитини (-0,204445);

- між витонченістю та ігноруванням потреб дитини (-0,212330), непомірністю вимог-заборон (-0,242716), а також недостатністю вимог-заборон до дитини (-0,304768);

- між радикалізмом і нестійкістю стилю виховання (-0,307758);

- між самостійністю і винесенням конфлікту між подружжям у сферу виховання (-0,344855);

- між самоконтролем, сильною волею і недостатністю вимог-обов'язків дитини (-0,274232).

Таким чином, проведений кореляційний аналіз підтвердив, що існує певний зв'язок між особливостями виховання в сім'ї та особливостями особистості підлітка.

Висновки з проведеного дослідження.

Проведене нами дослідження серед підлітків та їхніх батьків щодо аналізу сімейних взаємовідносин, міжособистісних відносин підлітків та особливостей їх особистості, а також подальший кореляційний аналіз підтвердили наявність взаємозв'язку між особливостями виховання у сім'ї та особливостями особистості підлітка.

У подальшому ми плануємо провести дослідження щодо визначення впливу особливостей сімейного виховання на формування та розвиток особистісних якостей у підлітків різної статі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анопрієнко О.В. Сім'я як чинник виникнення психоемоційних порушень підлітків. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12.* 2012. Вип. 37(61). С. 171–174.
2. Касьян Т.В. Тривожний підліток у родинному колі: проблеми та шляхи розв'язання. *Наука і освіта.* 2011. № 11. С. 65–68.
3. Кравченко І.М., Ткачук Т.Л. Особливості впливу сім'ї на становлення особистості підлітків. URL : http://medpsychology.pp.ua/osoblyvosti_vplyvu_simyi (дата звернення: 25.06.2020).
4. Кротенко В.І., Заставна І.С. Вплив стилю сімейного виховання на формування акцентуацій характеру у підлітків. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 2014. Вип. 28. С. 290–293.
5. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Санкт-Петербург : Речь, 2010. 256 с.
6. Миронець М.Г. Психологічні особливості переживання самотності в підлітковому віці. *Наука і освіта.* 2013. № 1/2. С. 66–68.
7. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. Москва : Московский психолого-социальный институт ; Воронеж : МОДЭК, 2000. 304 с.
8. Эйдемиллер Э.Г., Юстицис В.В. Психология и психотерапия семьи. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 672 с.